

Непша О. В.

КОСИ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я В СИСТЕМІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Вступ. Північне узбережжя Азовського моря в останні десятиріччя ХХ та початку ХХІ сторіччя потерпає від антропогенного тиску. На північному узбережжі Азовського моря широко представлені такі акумулятивні форми рельєфу такі як коси – Крива, Самсонова, Безіменна, Широкинська, Ляпинська, Білосарайська, Бердянська, Обитічна, Степанівська та Федотова.

Охорона північноазовських кіс є складним завданням, яке тісно пов'язане з комплексною проблемою охорони територій акумулятивних утворень і раціонального природокористування як в межах акваторії моря, так і в басейнах річок, які живлять Азовське море. Все це повинні створити об'єкти природно-заповідного фонду України які територіально знаходяться на косах, оскільки це стосується величезних площ густонаселеного суходолу з розвинутою індустріальною і аграрною інфраструктурою та з потужними гідроспорудами, які істотно змінили природу Північного Приазов'я та його ландшафти.

Природно-заповідний фонд України становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. Вони створені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища. Саме такий набір таких цінностей притаманний північноазовським косам [6-16,19-21].

Обитічна коса. Одним з перших природоохоронних об'єктів створених на північноазовських косах був заповідник «Надморські заповідники по берегах Чорного і Азовського морів» до складу якого увійшла територія Обитічної коси (14 липня 1927 року Рада Народних Комісарів УРСР прийняла Постанову № 172 «Про утворення надморських заповідників по берегах Чорного і Азовського морів»). Але вже у 1937 році територія Обитічної коси увійшла до Азово-Сиваського державного заповідника (Постанова Ради народних комісарів від 1 липня 1937 року № 774) [4,20]. О.В. Тищенко відмічає, що в післявоєнні роки до 1951 року Обитічна коса була у числі заповідників місцевого значення, але вже в 60-70-х роках територія коси була перерозподілена серед навколишніх колгоспів і радгоспів для сільськогосподарського використання. У 1974 році на косі був відновлений заповідний статус і вона була оголошена заказником республіканського значення. 11 вересня 1980 року статус заказника був підтверджений з підпорядкуванням його Приморській лісомеліоративній станції з назвою ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Коса Обитічна» загальною площею 8863 га, з них – 6653 га акваторії та 2210 га земель Приморського лісництва. Для охоронного впорядкування територія заказника була розділена на три функціональні зони: перша зона, площею 302 га включає крім території коси приматериковий схил і має кероване рекреаційне навантаження, друга, площею 1543 га, призначена для суворої заповідної охорони, в третій, площею 365 га, в південній частині коси дозволяється контрольована господарська діяльність, що на даний час задовольняє потреби охорони біорізноманіття та екосистем Обитічної коси [20]. Адміністративно заказник «Обитічна коса» відноситься до Приморського району Запорізької області. Довжина коси 30 км, поверхня - слабохвиляста, рівнинна висотою 1,5-2 метри над рівнем моря, характерний погорбований рельєф. У центрі - невеликі солоні озера. Рослинність заказника представлена лучною і галофітно-лучною до 35%, болотні і прибережно-водні угруповання до 32% та угруповання піщано-літторальної смуги до 11% [20].

Коса Бирючий острів. Історія заповідання території коси Бирючий острів починається як і Обитічної коси зі створення «Надморських заповідників...» в 1927 році. Пізніше територія відносилась до Азово-Сиваського заповідника. У серпні 1957 року розпорядженням Ради Міністрів УРСР Азово-Сиваський заповідник був реорганізований в Азово-Сиваське

державне заповідне мисливське господарство, до якого увійшли коса Бірючий острів та 4 острови в Сиваші, а також однокілометрова смуга навколо коси Бірючий острів та частина акваторії Сиваша навколо островів Куюк-Тук, Чурюк, Мартинячий та Китай. Наступним етапом етапом в заповіданні території коси Бірючий острів є 1993 рік. Азово-Сиваський національний природний парк утворено наказом Міністерства лісового господарства України від 19 травня 1993 року № 33 відповідно до Указу Президента України від 25 лютого 1993 року № 62 на базі та в межах Азово-Сиваського заповідно-мисливського господарства. Азово-Сиваський національний природний парк розташований на південному сході Херсонської області в межах Генічеського та Новотроїцького районів. Загальна площа території парку становить 52582,7 гектара. До складу парку увійшла територія коси Бірючий острів площею 7735,6 га. Коса Бірючий острів відноситься до типу приморських ландшафтів і характеризується сучасними приморськими піщано-черепашковими лиманно-морськими рівнинами. Особливе місце в ландшафтній структурі острова займають морські ландшафти та ландшафти внутрішніх заток. Степові різнотрав'я сприяли формуванню тут чисельних популяцій акліматизованих тварин. Роботи з акліматизації були розпочаті ще в 1928 році. Зараз на Бірючому острові мешкають стада оленя благородного, лані, муфлона, кулана. З мисливських птахів тут акліматизовано: фазана звичайного. Крім того. На території коси Бірючий острів вільно існують аборигенні види фауни: заєць-русак, лисиця та снотовидний собака [1,2].

Серед довгострокових цілей охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів Азово-Сиваського національного природного парку слід відмітити наступні: збереження інтродукованих видів тварин у межах коси Бірючий острів; збереження природних ландшафтних комплексів коси Бірючий острів – сухопутних, прибережних і лиманно-озерних [1].

Коса Федотова. Питання про охорону біологічного різноманіття та екосистем коси Федотової було розглянуто Д.В. Дубиною та Ю.Р. Шелягом-Сосонко в 1995 році [11]. 20 серпня 1996 року Указом Президента України за №715/96 «Про оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення» на території Федотової коси було створено ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Коса Федотова» площею 1910 га [24]. Адміністративно територія заказника у віданні Кирилівської сільської ради Якимівського району Запорізької області. 10 лютого 2010 року був підписаний Указ Президента України за №154/2010 «Про створення Приазовського національного природного парку». З цього часу територія заказника «Коса Федотова» увійшла до Приазовського національного природного парку [25].

Під охороною перебувають унікальні водно-болотна і степова рослинність, представлена кермеком Мейера, кермеком широколистим та іншими ендемічними та рідкісними видами рослин. Коса є також місцем гніздування численних видів птахів.

Коса Степанівська. На території Степанівської коси в 1988 році було створено ландшафтний заказник місцевого значення, площею 200 га [14,15], який знаходиться у віданні Олександрівської сільської ради Приазовського району Запорізької області і забезпечує охорону унікального ландшафту та рідкісних видів тварин і рослин в приморській смузі. В 2010 році територія заказника увійшла до Приазовського національного природного парку [1,2].

Бердянська коса. Відноситься до найбільших кіс північного узбережжя Азовського моря - довжина 23 км, при ширині від 60 метрів у середній її частині до 2 кілометрів в кінці. Площа 7 км². Умовно її ділять на три геоморфологічні ділянки - Ближня, Середня і Дальня. Ближня коса починається гирлом річки Берди і закінчується біля солоного лікувального Червоного озера на території Бердянського курорту. На цій ділянці розміщено шість відносно великих озер: Бердянський або Солодкий лиман, озеро Кругле і Мазанкове, Довге, Краснопере, Велике і Червоне [3].

Бердянська коса відрізняється від інших кіс північного узбережжя Азовського моря більшою наявністю заповідних територій. Серед них відзначимо: пам'ятки природи

місцевого значення «Острів Великий Дзендзик», заповідана в 1984 році, площею 15 га. та «Острів Малий Дзендзик з архіпелагом Астапиха», заповідана в 1984 році, площею 36 га., що розташовані в Бердянській затоці [14,15,20].

В північно-східній околиці м. Бердянська знаходяться ботанічні пам'ятки природи місцевого значення «Дальні Макорти» створена в 1984, площею 5 га., «Ближні Макорти» створена в 1984 році, площею 5 га.. а також ландшафтний заказник місцевого значення «Оголовок Бердянської коси», заповіданий в 1998 році на площі 221 га [14,15]. В 2010 році територія заказника «Оголовок Бердянської коси» площею 5 га увійшла до Приазовського національного природного парку [25].

10 грудня 1994 року № 750/94 Указом Президента України за № 750/94 «Про створення заказників загальнодержавного значення» було створено ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Заплава р. Берда» площею 1416,9 га [22]. Заказник територіально займає північно-східну частину Бердянської коси, де, не зважаючи на селітебну забудову, збереглися зберігся природний лиманно-озерний ландшафт з типовою лучно-галофітною і переважно одно-болотною рослинністю та багатою орнітофауною. В 2010 році територія заказника увійшла до Приазовського національного природного парку [25].

Сучасна екологічна ситуація на Бердянській косі дуже гостра, бо вона майже повністю забудована - в основному будівлями курортно-рекреаційного призначення.

Білосарайська коса. Довжина коси близько 14 км, ширина в основі, приблизно, 10 км. Загальна площа Білосарайської коси становить близько 3750 га. Територія Білосарайської коси була включена до об'єктів природно-заповідного фонду України в 1980 році. Постановою Ради Міністрів УРСР за №132 від 25 лютого 1980 року було створено державний заказник «Білосарайська коса» площею 616 га, з них 200 га акваторії, з серповидним півостровом з озерами, лиманами та мілководдями – місцями концентрації і гніздування водоболотних птахів [18]. На косі добре збереглися близько 300 видів рослин, з яких понад 20 ніде більше не зустрічаються [20]. Адміністративно заказник відноситься до Мангушського району Донецької області.

Біля основи Білосарайської коси знаходиться орнітологічний заказник загальнодержавного значення «Приазовський чапельник», заповіданий Указом Президента України «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення» від 04 листопада 2000 року за №1207/2000 площею 10 га [23]. В заказнику цінні водно-болотні угіддя які використовуються як місця гніздування найбільшої на північному узбережжі Азовського моря змішаної колонії чапель [20].

В 2009 році загальнодержавні заказники «Білосарайська коса» та «Приазовський чапельник» увійшли до національного природного парку «Меотида», створеного Указом Президента України «Про створення національного природного парку «Меотида» від 25 грудня 2009 року за №1099/2009 [17]. Парк підпорядкований Міністерству екології та природних ресурсів України.

Крива коса. В геоморфологічному відношенні коса Крива відноситься до сучасних прибережно-морських акумулятивних елементів рельєфу, має форму вираженого трикутника, який причленований основою до корінного берегу. Ширина коси у основи 7,5 км, її вершина уходить у відкрите море в південно-західному напрямку, довжина коси 10 км. Поверхня коси низовинна, плоска, місцями ускладнена незначними пониженнями сухих та обводнених лиманів, озер, а також незначними підняттями берегового валу, піщаних дюн, кучугур. Абсолютні відмітки її не перевищують 3-4 м [3].

На Кривій косі, не зважаючи на порівняно невеликий розмір, знаходиться певна кількість об'єктів природно-заповідного фонду України. Серед них відзначимо перший – зоологічна пам'ятка природи місцевого значення «Крива коса», заповіданий у 1978 році на площі 5 га. Другий об'єкт – орнітологічна пам'ятка природи місцевого значення «Кривокіський лиман» - створений у 1988 році на площі 468,7 га в при материковій частині Кривої коси. Охороняється як місце поселення цінних видів водно-болотних птахів. Третій об'єкт -

орнітологічний заказник загальнодержавного значення «Бакаї Кривої коси», заповіданий в 2002 році на площі 567 га. Знаходиться в західній частині Кривої коси і слугує місцем перебування та відпочинку під час їх масових міграцій [20]. Адміністративно заказник знаходиться в Новоазовському районі Донецької області. В 2009 році всі три об'єкти природно-заповідного фонду на Кривій косі увійшли до національного природного парку «Меотида».

Самсонова коса. Орнітологічний заказник загальнодержавного значення «Єланчанські бакаї» створений в 2002 році на площі 289 га [14,15]. Адміністративно відноситься до Новоазовського району Донецької області. В 2009 територія заказника увійшла до національного природного парку «Меотида».

Висновки. Біорізноманіття та екосистеми кіс Північного Приазов'я потребують охорони та відтворення і особливо у місцях підвищеного антропогенного пресингу - в першу чергу рекреаційно-курортної діяльності, яка найбільш розвинена в районах великих кіс північного узбережжя Азовського моря.

У зв'язку з сучасним інтенсивним господарським освоєнням північноазовських кіс природоохоронні заходи набувають надзвичайного значення, як стабілізуючий фактор у збереженні не тільки наземного біорізноманіття і екосистем, але і морської флори і фауни.

Список використаних джерел

1. Азово-Сиваський національний природний парк/Державне управління справами [електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.dus.gov.ua/content/azovo-syvaskyy-natsionalnyy-pryroodny>

2. Азово-Сиваський національний природний парк/Україна-інкогніто [електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.ukrainaincognita.com/ru/syvash/azovo-syvaskyi-natsionalnyi>

3. Азовские косы //Заповедная природа Донбасса/составитель А. З. Дидова. - 2-е дополненное. - Донецк: Донбасс, 1987. - С. 92-94.

4. *Бахтіарова Л. І.* Чорноморський біосферний заповідник – база для науково-дослідницької діяльності учнів//Збірник наукових праць. Фальцфейнівські читання. – Херсон: ПП Вишемирський, 2011. – 178 с. -С.12-15.

5. Белосарайская коса // Заповедная природа Донбасса / составитель А. З. Дидова. - 2-е дополненное. - Донецк: Донбасс, 1987. - С. 94-99.

6. *Воровка В.П.* Природоохоронні території у структурі природно-ресурсного потенціалу Запорізької області//Екологічний стан природно-територіальних комплексів Запорізької області і суміжних територій в умовах сучасного природокористування/Від. ред. Л.М. Даценко, В.П. Воровка. –Мелітополь, 2006. – С.55-78.

7. *Воровка В.П.* Ландшафтна унікальність акумулятивних кіс Приазовської парадинамічної ландшафтної системи (на прикладі Північно-Західного Приазов'я) // Еволюція та антропогенізація ландшафтів передгірських і гірських територій: матеріали міжнародної наукової конференції. – Чернівці, 2012. – С. 45-47.

8. *Воровка В.П.* Проблеми рекреаційного і заповідного природокористування узбережжя Азовського моря (на прикладі Приазовського національного природного парку)// Рекреаційне і заповідне природокористування: історія, теорія, методи, практика. – Тернопіль: ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2012. – С. 33-36.

9. *Даценко Л.М., Непша О.В.* Проблеми рекреаційного використання кіс північного берегу Азовського моря //Фізіолого-біохімічні і технологічні аспекти охорони навколишнього середовища: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Мелітополь: Видавництво Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, 2013. – С. 73 – 74.

10. *Дубина Д.В., Тимошенко П.А., Шеляг-Сосонко Ю.Р.* Фітосистеми кіс і островів Азово-Чорноморського регіону України: стан та завдання охорони//Український ботанічний журнал, 2006, т. 63, №1. –С.3-14.

11. *Дубина Д.В., Шеляг-Сосонко Ю.Р.* Рослинність та флористичні особливості Федотової коси//Ойкумена. Український екологічний вісник. –1995. - № 1-2. –С.67-73.

12. Коломійчук В.П., Подорожний С.М. Необхідність охорони рідкісних видів Північного Приазов'я та Присивашся//Матеріали XI з'їзду УБТ. –Харків, 2001. – С.169-170.
13. Коломійчук В.П., Воровка В.П., Демченко В.О. Екологічна мережа Запорізької області//Заповідна справа в Україні. - Том 16. - Випуск 1. 2010. –С. 10-17.
14. Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України –К.:Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 119 с.
15. Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. Додаток до атласу об'єктів природно-заповідного фонду України –К.:Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. – 119 с.
16. Ненша О.В. Антропогенне навантаження на ландшафтні комплекси Північноазовських кіс та шляхи їх збереження//Сучасні тенденції наукової парадигми економіко-географічної освіти України: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Донецьк: Донецький інститут соціальної освіти, 2011. – С. 140 – 142.
17. Офіційний сайт Мангушської районної державної адміністрації Донецької обласної державної адміністрації. [електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.donoda.gov.ua>.
18. Постанова Ради Міністрів УРСР від 25 лютого 1980 р. №132 «Про доповнення переліку державних заказників Української РСР. [електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-80-п>.
19. Тищенко О.В. Раціональне природокористування та охорона кіс Північного Приазов'я/О.В. Тищенко//Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. - Київ, 2000. – Вип.31. - С. 47-48.
20. Тищенко О.В. Рослинність приморських кіс північного узбережжя Азовського моря. - Київ: Фітосоціоцентр, 2006. -156 с.
21. Тыщенко О.В. Проблемы экологии приморских кос Северного Приазовья Украины // Материалы пятой международной открытой межвузовской научно-практической конференции «Региональные проблемы прикладной экологии». - Белгород, 1998. - С.51.
22. Указ Президента України №750/94 від 10.12. 1994 р. [електронний ресурс]: режим доступу: http://www.search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/U750_94.htm.
23. Указ Президента України, від 2000.11.04, № 1207/2000 «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення» (Приазовський чапельник. [електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207/2000>.
24. Указ Президента України, від 20.08.1996 р, №715/96 «Про оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення». [електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/715/96>.
25. Указ Президента України, від 10.02.2010 р, №154/2010 «Про створення Приазовського національного природного парку» [електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/154/2010>.